

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΟΛΟΓΙΑ
ΤΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ ΑΥΤΟΥ

ΥΠΟ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Π. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Τῷ ἀδελφικῷ μοι φίλῳ συναδέλφῳ

Δ. ΚΟΜΝΗΝΩ;

Γ. Π. Χ.

«La détermination quantitative est l'
ideal où toute science aspire».

ΤΗ. RIBOT

Ἡ προσπάθεια τῆς «μετρήσεως» τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς προόδου ἡ
δύπισθοδρομήσεως αὐτοῦ—προσπάθεια, ὡς γνωστόν, πολὺ παλαιὰ,—μακρὰν
τοῦ ν' ἀποτελῇ νέον κλάδον εἰδικῆς Στατιστικῆς, εἶνε πρὸ πάντων μία συμ-
βολὴ εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν. Σκοπὸν δ' ἔχει ἡ ποσοτική, οὕτως εἰπεῖν,
«συμπτωματολογία» τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, νὰ παραστῆῃ διὰ τῆς
ἐκλογῆς τῶν ὑποτιθεμένων χαρακτηριστικῶν φαινομένων τῆς μετρήσεως καὶ
ἔπειτα ἀναγωγῆς εἰς ἓνα, εἰ δυνατόν, ἀριθμητικὸν δείκτην, ἀφ' ἐνὸς τὴν
ἥλησιν τῶν φαινομένων τούτων ἐν τῷ χρόνῳ (=δυναμικὴ συμπτωματο-
λογία), καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν βούθμὸν τῆς ἐντάσεως καὶ τὰς διαφόρους μορ-
φαῖς των ἐν τῷ χώρῳ (=στατικὴ συμπτωματολογία).

Οἱ ἀνθρώποι ἔχει τὴν τάσιν ν' ἀποδίδῃ εἰς τὴν λέξιν «πολιτισμὸς» μίαν
ἐγωκεντρικὴν σημασίαν καὶ νὰ διαβλέψῃ συνεπῶς πάντοτε καὶ μόνον ἐν τῷ κύ-
κλῳ, ἐν φίλῃ καὶ ἔξελίσσεται, τὴν πλέον ὑπέροχον μορφὴν τοῦ πολιτισμοῦ (1).

(1) Τὴν ὁπτιμιστικὴν τάσιν ἔχαρακτήρισε τόσον εἰρωνικά ὁ Montesquieu
μὲ τὰς λέξεις. «Si les triangles faisaient un Dieu, ils lui donneraient trois côtés!»
Lettres persanes, LIX.

Τοιουτορόπως δὲ καὶ τὸν πολιτισμὸν ἔξελαβε πάντοτε ὡς σύνολον ἀγαθῶν ὑλικῶν, πνευματικῶν καὶ ἡμικῶν, εὐρισκομένων ἐν ταῦτορόν φ καὶ ἀναγκαίᾳ αὐξήσει, καίτοι ὡς θὰ εἴδωμεν, ἡ κίνησις τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς δὲν εἶνε παρὰ ἐν σύνολον μεταλλαγῶν, ὅπου μερικαὶ καταστάσεις τῆς ζωῆς βελτιοῦνται καὶ ἄλλαι ὀπισθοδρομοῦν, ἐνῷ ἄλλαι μεταβάλλονται—ἄγνωστον ἀν ἐπὶ τὰ βελτίω ἥ τὰ χείρω—ἥ ἀνανεοῦνται. Διὰ νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς μεταβολῆς ἥ οὐ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἔξαγάγωμεν ἔπειτα ἐκ τοῦ ισολογισμοῦ τῆς συγκρίσεως συμπεράσματα γενικῆς σημασίας, πρέπει νὰ ἔξετάσωμεν χωριστὰ ὅλας τὰς ἀξίας καὶ παρακολουθήσωμεν τὴν κίνησίν των ἐπὶ μακράν σειρὰν ἐτῶν. ἔχοντες πάντως ὥπ’ ὅψιν, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶνε ταῦτορμος μὲ τὴν τῆς ἀκαθορίστου ἀνυψώσεώς του. Διότι, ὅχι μόνον δὲν ὑπάρχει βελτίωσις συνεχῆς, ὁμαδικῆ, τῶν καταστάσεων ζωῆς ἀποτελούσης τὸν πυλιτισμόν, ἀλλ’ ἔξ ἐναντίας παρατηρεῖται, ὅτι αἱ διάφοροι κατηγορίαι τῆς ζωῆς, ὡν προκύπτει εἰς πολιτισμός, ἀκολουθοῦν ἐνίστε, καὶ καθεμία χωριστά, κατευθύνσεις ἐντελῶς διαφόρους ἐν σχέσει πρὸς τὴν βελτίωσιν καὶ ἀνύψωσίν των. Ἀκριβῶς, εἰς «πολιτισμό», δὲν εἶνε ποτὲ σύνολον ἀποκλειστικὸν ἀγαθῶν, ἀλλ’ ἀθροισμα θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν ἀξιῶν. Πολλάκις μάλιστα ἥ ὥπὸ τοῦ πολιτισμοῦ κατάκτησις ἐνὸς καθορισμένου ἀγαθοῦ ἐπὶ ἐνὸς ἐπιπέδου ἐπιφέρει τὸν σηματισμὸν ἀναποφεύκτων κακῶν ἐπὶ ἄλλων ἐπιπέδων μάλιστα δύνανται νὰ συνυπάρχουν μὲ αὐτὰς τὰς προόδους,—ἀκριβῶς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια κοινοτύπως ἀποκαλοῦν «δηλητήρια τοῦ πολιτισμοῦ».

‘Αλλ’ ἂς ὥδωμεν πρῶτον οὐσιαστικώτερον τὶ εἶνε «πολιτισμὸς» ἀφ’ οὗ εἰς τὴν καθημερινὴν χρῆσιν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ λέξει «πολιτισμὸς» περιλαμβάνονται καὶ συγχέονται δύο διάφοροι ἔννοιαι: «culture» καὶ «civilisation», τὰς ὅποιας, καίτοι ἵσως ἐννοοῦμεν, δὲν ἀποδίδομεν παρὰ ὅλως συγκεχημένως.

‘Ανατρέχοντες εἰς τὸ παρελθόν βλέπομεν, ὅτι ὁ πρῶτος, ὅστις ἔκαμε σαφῆ ἀντιδιαστολὴν τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν, ἡτο ὁ μέγας παιδαγωγὸς Pestalozzi (¹), ὁ ὅποιος συνέδεε τὴν civilisation μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς διλότητητος, ἐνῷ ἐτοποθέτει τὴν culture εἰς τὴν ἀτομιστικὴν σφαῖραν. Τὴν ἀντιδιαστολὴν ταύτην ἔκαμε καὶ ὁ Kant (²), ἐνῷ ὁ Herder (³) καὶ ὁ Humboldt (⁴) οὐδεμίαν διάκρισιν ἔκαμον μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν. ‘Η βαθυτέρα μελέτη τοῦ προβλήματας τούτου ἐγένετο ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς Ψυχολογίας. Τὴν ὄδὸν τῆς Κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως τοῦ ζητήματος ἔκαμε, ὁ Spencer (⁵) ἐνῷ ὁ Vierkandt πρῶτος περιέγραψε τὴν θεωρίαν τοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ βάσεων

(1) Ἰδε P. Barth. «Die philosophie der Geschichte als Soziologie» 1915.

(2) Kant. «Idee zur allgem. Geschichte in weltbürgerlicher Absicht» VII

(3) Herder. «Ideen zur philosophie der Geschichte der Menschheit» 4 Buch

(4) W. Humpoldt. «Über die Kawisprache» I, 1836.

(5) Spencer. «Principes de Sociologie» I.

κοινωνιοψυχολογικῶν ἐν τῇ γνωστῇ περισπουδάστῳ μονογραφίᾳ του⁽¹⁾. Τὴν ἴδιαν κατεύνθυνσιν εὑρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ νεωτέρῳ φιλοσόφῳ Sauer⁽²⁾ ὅστις προσεπάθησε, ὅπως καὶ ὁ Jodl⁽³⁾, νὰ λύῃ τὸ πρόβλημα διὰ τῆς Κοινωνιοφιλοσοφίας. "Άλλως πῶς πάλιν ἀποφαίνεται ὁ Chamberlain⁽⁴⁾ ὅστις παθαδέχεται τρεῖς ἔννοίας : «Wissen» (savoir), «culture» καὶ «civilisation», ἀποδίδων εἰς τὸ πρῶτον τὰς ἐφευρέσεις καὶ τὰς ἐπιστήμας, εἰς τὴν culture τὰ φαινόμενα τῆς τέχνης καὶ φιλοσοφίας (συμπεριλαμβανομένης τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς θρησκείας ἀκόμη) καὶ εἰς τὴν civilisation τὰ φαινόμενα τῆς διμαδικῆς ζωῆς, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ὁργάνωσιν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ Κράτους. Τέλος ἀναφέρομεν τὰς γνωστὰς ὅσφι καὶ πρωτοτύπους θεωρίας τοῦ Tönnies⁽⁵⁾, Spann⁽⁶⁾, καὶ A. Weber⁽⁷⁾ Κατὰ τὸν τελευταῖον ὁ κόσμος τῆς civilisation εἶνε «ἔν μεσοβασίλειον ὀφελιμότητος καὶ σκοπιμότητος, ὅπερ ὁ ἄνθρωπος θέτει μεταξὺ ἑαυτοῦ καὶ τῆς φύσεως» ἐνῷ ἀντιθέτως ἡ culture ἐκπηγάζει ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ «εἴνε ψυχικὴ ἔξεργασία καὶ διάπλασις τοῦ περιεχομένου τῆς ὑπάρχεως». Συγγραφεῖς, οἵτινες ἔμειναν ἐπὶ τοῦ οἰκονομολογικοῦ πεδίου εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ θέματος τούτου εἶνε ὁ Γάλλος Durckheim⁽⁸⁾, καὶ ὁ Ἄμερικανός Brooks Adams⁽⁹⁾. 'Ἐν τῇ φιλολογίᾳ τοῦ XIX αἰῶνος ἔπαιξαν, ὡς γνωστὸν, σημαντικὸν ρόλον καὶ οἱ θεωρητικοὶ τῶν περὶ τὴν φυλὴν ζητημάτων, στηρίζοντες τὴν ἔννοιαν τοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ φυλετιῶν αἰτίων, ὅπως π. χ. ὁ Gobineau⁽¹⁰⁾, ὁ Gumpelowicz⁽¹¹⁾ καὶ ἄλλοι. 'Ἡ ἐπιστήμη ὅμως δὲν ἡρκέσθη μόνον εἰς τὰς θεωρίας ταύτας. Κατὰ τούς τελευταίους χρόνους ἐνεφάνη νέα θεωρία, συνδέσασα τὴν «culture» μὲ τὸ «δίκαιον», τὸ ὅποιον μετεχειρίσθη πρὸς ἔξηγησιν τοῦ πολιτισμοῦ. 'Ἡ νέα αὕτη προσπάθεια κατεβλήθη ἀκριβῶς ὥπ' ἐκείνων τῶν συγγραφέων, οἵτινες πρὸς ἔξηγησιν τοῦ προβλήματος τῆς culture καὶ civilisation στηρίζονται ἐπὶ τοῦ συμφέροντος'. 'Ἐδῶ ἀνήκει πρῶτος ὁ Αὐστριακὸς Ratzenhofer⁽¹²⁾ ὅστις διαβλέπει τὴν σημασίαν τῆς civilisation ἐν τούτῳ : ὅτι ἡ κοινωνία ἔξελισσεται ἐν τῇ κατεύνθυνσι τῆς ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος καὶ ὅτι ἐν τῇ ἔξελίσσει ταύτῃ τὸ κοινωνικὸν συμφέρον κερδίζει τὴν προ-

(1) Vierkandt. «Naturvölker und Kulturvölker» 1896.

(2) W. Sauer. «Grundlagen der Gesellschaft».

(3) Jodl. «Die Kulturgechichtsschreibung, ihre Entwicklung und Ihr Problem».

(4) H. S. Chamberlain. «Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts».

(5) Tönnies. «Gemeinschaft und Gesellschaft».

(6) Spann. «Kurzgefasstes System der Gesellschaftslehre».

(7) A. Weber. «Prinzipielles zur Kulturosoziologie» ἐν Arch. für Soz. Wiss. 47.

(8) E. Durckheim. De la division du travail social».

(9) Brooks Adams. «Das Gesetz der Zivilisation und des Verfalls».

(10) Gobineau. «Essai sur l' inégalité des races humaines» 1884.

(11) Gumpelowicz. «Rassenkampf» 1883.

(12) Ratzenhofer. Die Soziologische Erkenntnis».

τερεότητα και τίθεται υπεράνω του ατομικού συμφέροντος. Έδω έπισης ανήκει και η γνωστή θεωρία του Oppenheimer⁽¹⁾ και του M. E. Mager⁽²⁾.

Βλέπομεν λοιπὸν τὴν λεπτὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν δύο ἔννοιῶν «culture» καὶ «civilisation» τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ ἐπισημάνῃ ή λέξις «πολιτισμός», ἐν τῇ γλώσσῃ μας. "Ισως θὰ ήτο δοθώτερον καὶ θὰ ἐπλησιάζομεν περισσότερον τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἔννοιαν τῆς culture ἀποδίδομεν μὲ τὴν λέξιν «πολιτισμός», καὶ τὴν civilisation μὲ τὴν λέξιν «κοινωνικὴ πρόδοση».

Πάντως δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἔξετάσωμεν τὰ φαινόμενα τῆς κοινωνικῆς. "Ισως ἐν σχέσει μὲ τὴν σημασίαν τῶν δύο ἐννοιῶν τοῦ πολιτισμοῦ διὸ ήμεις ἐνταῦθα λαμβάνομεν ὡς ἐν σύνολον. Διὰ τοὺς σκοπούς τῆς μελέτης μας ἀφοῖ νὰ ἔξετάσωμεν τὰ φαινόμενα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἔξῆς καταστάσεις τῆς διμαδικῆς ζωῆς, ἐντὸς τῶν δποίων κινεῖται καὶ ζῆ τὸ ἄτομον.

- 1.—τὴν ὑλικὴν ζωὴν
 2.—τὴν πνευματικὴν ζωὴν
 3.—τὴν ἡθικὴν ζωὴν
 4.—τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀργάνωσιν } μιᾶς ὁμάδος πληθυ-
} σμοῦ ἢ μιᾶς ἐποχῆς.

Ἐὰν ἔξετάσωμην ταῦτα ὡς πρὸς μίαν ὁμάδα π. χ. πλήθυσμοῦ, θὰ ἔχω-
μεν τὴν στατικὴν ἔξετασιν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ὁμάδος παρακολουθοῦντες δὲ
διὰ μέσφ τουχούντων τὰς παραλλαγὰς ὅλων αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν τῆς ζωῆς:
θὰ ἔχωμεν τὴν δυναμικὴν ἔξετασιν, δηλαδὴ τὴν κίνησίν του. Ἀλλ᾽ ὡς ἐννο-
οῦμεν εὐκόλως, ή ἔξετασις αὐτῇ θὰ είνε καθαρῶς περιγραφιὴ καὶ συνεπῶς
οὐδὲν κριτήριον ἐπὶ τῆς ἀξίας θὰ μᾶς δώσῃ. Τὸ πολὺ θὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ δια-
φόρους τύπους πολιτισμοῦ ή μᾶλλον τὴν διείσδυσιν, ἔξαπλωσιν εἰς διαφόρους
τόπους ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τύπου τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ λεπτὸν ὅμως ζήτημα
ἔγκειται εἰς τὴν ἔρευναν καὶ μέτρησιν ἀφ' ἐνὸς τῆς ὑπεροχῆς ή τοῦ ὑποδεοῦς
ἐνὸς πολιτισμοῦ (ἄτινα ἀναφαίρονται εἰς τὴν «κατάστασίν» του) καὶ ἀφ' ἐτέ-
ρου τῆς προόδου ή δπισθοδομήσεως αὐτοῦ (ἄτινα ἀναφέρονται εἰς τὴν «κί-
νησίν» του). Ἀλλὰ τότε γεννᾶται τὸ ἔρωτημα, τί είνε ὑπεροχὴ ἐνὸς πο-
λιτισμοῦ.

‘Ως εἰκός, ὁ κτηθεὶς βαθμὸς τῆς ἔξελίξεως εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρω μορφὰς τῆς συλλογικῆς ζωῆς θὰ ἡτο τὸ ἀσφαλέστερον κριτήριον. Εἰς πολιτισμὸς δὲ θὰ ἡτο τότε ἀνώτερος τοῦ ἄλλου, ὅταν τὰ διάφορα εἴδη τῆς συλλογικῆς ζωῆς παρουσιάζονται διὰ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ δύοιοι διφείλουν νὰ ζοῦν καὶ κινοῦνται ἐν αὐτῇ ὑπὸ καλιτέρας συνθήκας τόσῳ διὰ τὰ ἄτομα χωριστά, ὅσῳ καὶ διὰ τῶν διλότητα. Βαθμὸν ἔξελίξεως τῆς ὑπεροχῆς καὶ προάδου ἔδωσαν πολλοὺς οἱ διάφοροι κοινωνιολόγοι. Γνωστὴ τυγχάνει τοῖς πᾶσιν ἡ

(1) Oppenheimer, "System der Soziologie,"

(2) M. E. Mayer. "Rechtsphilosophie."

«μηχανικὴ» ἀντίληψις τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου τοῦ Spence, ἡ ἀπορρέουσα ἐκ τῆς γενικῆς περὶ προόδου ἀντιλήψεως τοῦ φιλοσόφου τούτου: ἡ πρόδος εἶνε βάδισμα τοῦ ὅμοιογενοῦς πρὸς τὸ ἐτερογενές, ἡ καλλιον μία διαρκῆς διαφορικῆς ἔξελιξις ἐξ οὗ ἡ συνέπεια, ὅτι πάντοτε ἡ ἀνθρωπότης γίνεται μᾶλλον ἐτερογενῆς καὶ τοῦτο, διότι ἐκάστη ἐνεργὸς δύναμις προπροέxενεῖ πλέον τῆς μιᾶς ἀλλαγῆς καὶ ἐκάστη αἰτία πλέον τοῦ ἐνὸς ἀποτελέσματος. Τὸ πῶς ἔξετάζεται σήμερον ἡ ὑπεροχὴ καὶ πρόδος τοῦ πολιτισμοῦ ποσοτικῶς θὰ ἴδωμεν εὐθὺς ὀμέσως παρακατιόντες. Προηγουμένως ὅμως διεβίλομεν νὰ ἀναφέρωμεν δύο ἀκόμη δυσκολίας, αἱ ὅποιαι παρουσιάζονται εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν μιᾶς ποσοτικῆς συμπτωματολογίας.

Πρῶτον διεβίλομεν νὰ διερωτηθῶμεν, ἂν ἐν γένει εἶνε δυνατὴ μία σύγκρισις πολιτισμοῦ π. χ. δύο διαφόρων μερῶν ἡ δύο ἐποχῶν, ἀφ' οὗ, ὡς γνωστόν, ο «πολιτισμὸς» ὅχι μόνον ὅμοιογένειαν δὲν παρουσιάζει, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας εἶνε ἡ συνισταμένη, ἡ σύνθεσις ἐτερογενῶν στοιχείων. Παρ' ὅλον ὅμως τὸ ἀνομοιογενὲς ἡ σύγκρισις εἶνε δυνατή, διότι ἡ διαφορά, ἡ προκύπτουσα ἐκ τῆς ἀνομοιογενείας μειοῦται ἀενάως ἐκ τῶν ἐπιδράσεων, τὰς ὅποιας προξενοῦν ἡ μία ἐπὶ τῶν ἄλλων ὅμάδων, ἕκαστος δὲ «πολιτισμὸς» ὃδιος εἰς ἓν τόπον ἡ μίαν ὅμάδα, τείνει νὰ ἔξαπλωθῇ πρὸς ἄλλους τόπους καὶ ἄλλας ὅμάδας ἀδιάφορος ἀν μετά πάροδον πολλοῦ χρόνου καὶ ἀνιστορεόπτως.

Δεύτερον, τέλος ν' ἀναφέρωμεν μίαν ἀνυπέρβλητον δυσκολίαν ἐν τῇ ποσοτικῇ συμπτωματολογίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ: τὸ σπουδαῖον γεγονός, ὅτι εἰς τοὺς ἀριθμοὺς δὲν ἐνυπάρχει ἡ ποιότης. Υπάρχουν ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῶν φαινομένων τοῦ πολιτισμοῦ πλεῖστα δσα, τὰ δποῖα ἐκφεύγοντα μὲν τὴν μέτρησιν θὰ ἦσαν ὅμως σπουδαιότατα διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν καὶ τὴν σύγκρισιν ἐνὸς πολιτισμοῦ. Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἦτο ἡ ποιότης, ἐνῷ, ἡ ποσότης τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ἄλλων πολιτισμῶν, πολὺ εὐγενῶν καὶ σημαντικῶν ἐπίσης, ὡς τῶν Ἰνδῶν ἢ ὁ τῶν Ἀγυπτίων. Θὰ ἦτο βεβαίως ἴδεωδες, νὰ μὴ μετρῶμεν μόνον ἡ δπως εἴπεν ὁ διάσημος Moggagni; non numerandae sed perpendendae sunt observationes! Δυστυχῶς ἡ δυσκολία αὕτη ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ζητήματος εἶνε ἀνυπέρβλητος καὶ θὰ περιοριζόμεθα μόνον εἰς τὸν ξηροὺς ἀριθμοὺς, οἱ δποῖοι γενικῶς. Εἰς τὴν στατιστικὴν καταγράφουν τόσῳ τὸν τελευταῖον ἀλήτην ἡ ἡλίθιον, δσφ καὶ τὰς μεγαλυτέρας διανοίας ὡς ἀπλᾶς μονάδας προσθετέας εἰς τὸ σύνολον τοῦ πληθισμοῦ!

Καὶ τώρα ἔχομεθα εἰς τὴν ποσοτικὴν ἔρευναν τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὦς καὶ ἀνωτέρω εἴπωμεν, πρὸς ἔξετασιν τοῦ πολιτισμοῦ θὰ λάβωμεν τὰς ἥδη μνημονευθείσας καταστάσεις τῆς συλλογικῆς ζωῆς, καὶ θὰ ἔξετάσωμεν ποσοτικῶς χωριστὰ τὰ ἔξης:

A.—Τὴν ὄλικὴν ζωὴν (πληθυσμός, παραγωγὴ πλούτου, ἐπίπεδον ζωῆς) Ὡς πρὸς τὸν πληθυσμόν, θ' ἀναζητήσωμεν τοὺς ἀριθμοὺς τοὺς δεικνύοντας τὴν πυκνότητά του, τὴν κατανομὴν μεταξὺ πόλεων (urbanismus καὶ ὑπαίθρου χώρας, τὴν γονιμότητά του, καὶ θνησιμότητα, τὴν αὔξησίν του, ὡς καὶ

τὰς μεταναστεύσεις.—‘Ως πρὸς τὴν παραγωγὴν τοῦ πλούτου, θὰ ἔξετάσωμεν στατιστικῶς τὰς διμάδας τῶν ἡλικιῶν τοῦ παραγωγικοῦ πληθυσμοῦ, τὰς διμάδας τῶν ἐπαγγελμάτων καὶ τὰ διάφορα εἰδη τῆς οἰκονομικῆς παραγωγῆς.—‘Ως πρὸς τὸ ἐπίπεδον ζωῆς (τὸ λεγόμενον Standard of life) θ' ἀναζητήσωμεν τὰ ἀριθμητικὰ δεδομένα, τὰ δεικνύοντα τὸν βαθμὸν τοῦ πλούτου καὶ τὸν τρόπον τῆς κατανομῆς αὐτοῦ, τὴν κατανάλωσιν καὶ τὰ ἄλλα ἀνάλογα ζητήματα.

Β.—Τὴν πνευματικὴν ζωὴν :

Ἐνταῦθα περιλαμβάνονται δχι μόνον τὰ ζητήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, τὴν μόρφωσιν καὶ τὰς γνώσεις, ἀλλ' ἀκόμη καὶ δημιουργικὴ ἐνεργητικότης τῆς διανοίας καὶ τῆς μεγαλοφυΐας. Ποσοτικῶς εἰνεδυνατὸν νὰ ἔξετασθοῦν πολλὰ δεδομένα π. χ. ἡ ἔξαπλωσις τῆς μορφώσεως, ἡ ἔντασις τῆς διανοητικῆς παραγωγῆς ὑψ' ὅλας τὰς μορφάς της, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγραμμάτων, ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκδιδομένων περιοδικῶν καὶ ἐφημερίδων ὁ ἀριθμὸς τῶν δημοσίων βιβλιοθηκῶν κ.τ.λ. ‘Ως πρὸς τὴν ποσοτικὴν μέτρησιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς γνωσταὶ τυγχάνουσι τοῖς πᾶσιν αἱ σχετικαὶ κλασικαὶ ἐργασίαι τῶν Odin, Candalie, Jacoby, Lapouge, περὶ τῶν δοπίων θὰ διμιλήσωμεν κατωτέρω, καὶ πρὸ πάντων τοῦ Francis Galton, δστις μᾶς ἔδωσε καὶ μεθόδους πρὸς στατιστικὴν μελέτην τῆς μεγαλοφυΐας.

Γ.—Ἡθικὴ ζωὴ.

Αὕτη περιλαμβάνει τὰ διάφορα δεδομένα, τὰ δοπία δεικνύονταν κατὰ τίνα τρόπον γίνονται ἐκδηλα τὰ συναισθήματα. Ποσοτικῶς θὰ ἐπρεπε νὰ ἴδωμεν ποία εἶνε, ἐν τῇ ἔξταζομένῃ διμάδι, ἡ κατάστασις καὶ αἱ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων τῆς εὐπλαγχίας, τιμιότητος, δικαιοσύνης, θρησκευτικότητος, αὐτοθυσίας, ἀλτρονισμοῦ. Δυστυχῶς, καίτοι, ὡς γνωστόν, παλαιότερον εἶχον ἴδούσῃ καὶ σχετικὸν νέον εἶδος Στατιστικῆς. («Moralstatislik» τοῦ Oettingen, καὶ είτα τοῦ Lexis), δὲν ἔχομεν ἐν τούτοις σταθεροὺς ποσοτικοὺς δείκτας, δυναμένους νὰ μετροῦν τὰς ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων τούτων. Οἱ μοναδικοὶ δείκται, περὶ τοὺς δοπίους πάντοτε ἀκόμη περιστρέφονται, εἴνε οἱ τῆς ἐγκληματικότητος. Θὰ περιλάβωμεν λοιπὸν ἐνταῦθα ἐκ τῆς στατιστικῆς τὰ ἀδικήματα, τὰς παραβάσεις τοὺς φόνους, τὰς κακώσεις κ.τ.λ., περαιτέρω τὰς αὐτοκτονίας καὶ τὰς ἔξωγαμίους γεννήσεις.

Δ.—Πολιτικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ δργάγωσις :

Αὕτη περιλαμβάνει τὸ εἶδος τῆς πολιτικῆς τάξεως (κυβέρνησις), τὸν τρόπον συνθέσεως τῶν κοινωνικῶν τάξεων, τὴν ἰδιοκτησίαν, τὴν οἰκογένειαν, τὴν ἐργασίαν, τὸ δίκαιον,—ζητήματα δηλαδὴ κατ' ἔξοχὴν δεικνύοντα τὴν θέσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, διὰ τὴν ποσοτικὴν μέτρησιν παρουσιάζονται δυστυχῶς καὶ ἐνταῦθα πλείσται δυσκολίαι, καὶ διὰ τοῦτο οἱ δείκται καὶ ἔδω ἐίνε δλύγιστοι. Πάντας ὅμως δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν μερικοὺς δείκτας ἐκ τῶν οἰκονομικῶν, ἀστικῶν, νομικῶν Στατιστικῶν ὡς πρὸς τὴν δργάνωσιν τῆς ἰδιοκτησίας, τὰς ἀπεργίας, τὰς σχέσεις καὶ τὰ εἰδη ἐργασίας, τὰ διαζηγία καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔξαπλωσιν τῶν πολιτικῶν ἴδεων τὸν ἀριθμὸν π. χ. τῶν βου-

λευτῶν τῆς ἀριστερᾶς. "Αν ἡ δημογραφία ἦτο περισσότερον προοδευμένη, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μετρήσωμεν καὶ τὴν ταχύτητα τῆς ἀνυψώσεως τῶν ἀτόμων τὰς κατωτέρας κοινωνικὰς τάξεις εἰς τὰς ἀνωτέρας, δύοτε δὲ δείκτης οὗτος θὰ ἦτο σπουδαιότατος." Εργασίαι τοῦ εἰδόνος τούτου ἔχουν ἥδη γίνη πρὸ πολλοῦ ὡς ἀπαρχὴ μελέτης τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων ἀπὸ τῆς ἀπόφεως ταύτης⁽¹⁾.

"Εὰν λοιπὸν ἔχουμεν νὰ ἔξετάσωμεν καὶ συγκρίνωμεν π. χ. δύο ἐπαρχίας μιᾶς χώρας, λαμβάνομεν τοὺς σχετικοὺς μὲ τὸ ἀνωτέρῳ ἀριθμοὺς καὶ τοὺς μετατρέπομεν εἰς δείκτας : ἀνάγομεν τὴν μίαν ἐπαρχίαν δὶ’ ὅλα τὰ δεδομένα τίσον μὲ 100 καὶ ἀναλόγως βλέπομεν τὰς διαφορὰς μέ τὴν ἄλλην ἐπαρχίαν. Δυνάμεθα, περιτέρω, να σχηματίσωμεν καὶ ἐν διάγραμμα· μίαν δριζόντιον γραμμῆν=100=η ἀναχθεῖσα ἐπαρχία δὶ’ ὅλα τὰ δεδομένα, καὶ μίαν τέμνουσαν τὴν δριζόντιον κάθετον διὰ τὴν ἄλλην ἐπαρχίαν : ἐπὶ τῆς καθέτου, ἀνω τῆς δριζόντιου εἶνε ἡ θέσις δὶ’ ὅλα τὰ δεδομένα δὶ’ ὅσα ὑπερβάλλει ταύτην καὶ κάτω τῆς δριζόντιου δὶ’ ὅσα δεδομένα ὑστερεῖ. Δυνάμεθα ἀκόμη νὰ ἀπλοποιήσωμεν : νὰ δλοκληρώσωμεν ἀφ’ ἐνὸς τοὺς δείκτας τοὺς ἀνωθεν τῆς δριζόντιου γραμμῆς (ἄνω τοῦ 100) καὶ ἀφ’ ἐτέρου τοὺς κάτωθεν τῆς δριζόντιου γραμμῆς (κάτω τοῦ 100) προστρέχοντες ἀπλούστατα εἰς τὸν γεωμετρικὸν μέσον ὅρον. Αἱ διαφοραὶ μέταξὺ τῶν δύο τούτων δλοκληρωθέντων ἀριθμῶν καὶ τοῦ 100 θὰ ἡδύναντο νὰ χρησιμεύουν ὡς εἰκὼν κατὰ προσέγγισιν καὶ συνθετικὴ μεταξὺ τῶν δύο πολιτισμῶν εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν διμαδικῶν συμπτωμάτων. "Οφείλομεν δημος νὰ τονίσωμεν, διὰ μία τοιαύτη Στατιστικὴ τὰς περισσοτέρας φορὰς εἶνε μόνον κατὰ προσέγγισιν δρθῆ, καὶ τοῦτο, διότι οἱ συγκρινόμενοι ἀριθμοὶ στατιστικῶς εἶνε σπανίως διμότιμοι καὶ διμοιογενεῖς, ἀναφερόμενοι π.χ. εἰς διάφορα χρονικὰ διαστήματα, εἰς ἐσφαλμένας ἀπογραφάς, εἰς διάφορον τρόπον καταγραφῆς κ.τ.λ.

Εἰς ἐρεύνας σύμφωνα μὲ τὰς ἀνωτέρω γενικὰς γραμμὰς δυνάμεθα πολλάκις νὰ συμπεράνωμεν, διὰ τῆς ἐπαγγηγῆς, ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς κινήσεως χαρακτηριστικῶν τινῶν φαινομένων τῆς διμαδικῆς ζωῆς τὰς ἐκδηλώσεις καὶ κινήσεις ἄλλων καὶ τοῦτο διότι τὰ φαινόμενα τῆς διμαδικῆς ζωῆς εἶνε τόσῳ στενῶς συνδεδεμένα πρὸς ἄλληλα ὥστε ἡ κίνησις κατὰ μίαν φορὰν τοῦ ἐνὸς νὰ συνεπάγεται μίαν δρισμένην διακύμανσιν ἄλλου ἢ δὲ λων τῶν ἄλλων. Γνωρίζομεν π. χ. τὸ σύνολον τοῦ urbanismus ἐν ἐκάστῳ τῶν δύο ἔξεταζομένων μερῶν καὶ παρουσιάζει τὸ πρῶτον ἐν σύνολων ηὔημένον πληθυσμοῦ πόλεων ἐνῷ τὸ ἄλλο μέρος ἡλιατωμένον ; Δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, διὰ τὰ δύο ταῦτα μέρη θὰ διαφέρουν ἐπίσης ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τῶν πληθυσμῶν των,

(1) P. Fahlbeck, «Les classes sociales». Περιτέρω ἐπὶ τοῦ ίδιου ζητήματος. Arsène Dumont. «Depopulation et civilisation» μὲ τὴν γνωστὴν θεωρίαν τῆς «capillarité sociale». — καὶ U. de Lapouge, «Race et milieu sociale».

ώς πρός τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ ἐπάγγελμα, καὶ ὅτι διαφέρουν ἀναφορικῶς μὲ τὴν θνητικότητα, γονιμότητα κατανομῆν τοῦ πλούτου ἀκόμη καὶ τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς ἴδεας τῶν κατοίκων των—Δὲν γνωρίζομεν διὰ τὸν πληθυσμὸν ἐνὸς δεδομένου τόπου παρὰ τὸ σύνολον τῆς γενικῆς θνητικότητος καὶ αὐτὸς εἶναι ηὔξημένον, τότε θὰ συμπεριφέρωμεν, ὅτι τὸ standard of life τοῦ πληθυσμοῦ τούτου εἶναι χαμηλόν, ὅτι ἡ ἔξαπλωσις τῆς μορφώσεως εἶναι σχεδὸν μηδέν, ὅτι ὁ πλοῦτος εἶναι πολὺ χαμηλὸς ἢ ὅτι εἶναι συνηγμένος εἰς χεῖρας μιᾶς μειονότητος, καὶ ὅτι ἡ γονιμότης θὰ εἶναι πολὺ ηὔξημένη.—Εἶναι ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις ἔξηπλωμένη πολύ; Θὰ δυνάμεθα νὰ προΐδωμεν ἐν μέγα ποσοστὸν αὐτοκτονιῶν, μικρὸν ἔγκληματικότητα ἐπὶ τῇ βάσει βίας, θνητική ἄλλα καὶ γονιμότητα ἐλαττωμένην.—'Υπάρχει πολὺ ηὔξημένη ἡ βιαία ἔγκληματικότης; Θὰ ὑπάρχει μέγας ἀριθμὸς ἀγραμμάτων, ἡ θνητικότης καὶ ἡ γονιμότης θὰ εἶναι ηὔξημέναι ἐνῷ δ ἀριθμὸς τῶν αὐτοκτονιῶν ὡς καὶ τὸ Standard of life θὰ εἶναι πολὺ χαμηλά.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς λεγομένης «συνυπάρξεως» ἢ «συμπαραλλαγῆς» (covariation ἢ connexion ἢ coexistence), οὗτον ὡς γνωστὸν καὶ τὸν βαθμὸν ἀκόμη τῆς ἐντάσεως δυνάμεθα νὰ μετρήσωμεν (¹), ἔχει καὶ πολλὰς παγίδας, τὸ πλεῖστον στατιστικῆς φύσεως, περὶ τῶν ὅποιων δὲν δύναται δυστυχῶς νὰ γίνῃ ἐνταῦθα λόγος. Πάντως δμως τὴν ἔννοιαν τῆς «συνυπάρξεως» ταύτης δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν ποτὲ μὲ τὴν ἴδεαν τοῦ αἰτίου, μόνον δὲ μετὰ ἐπισταμένην ἔξετασιν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, ἂν ὑπάρχῃ σχέσις αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος, ἢ σχέσις τοιαύτη, ὡστε τὰ δύο ἔξεταζόμενα φαινόμενα μεταβάλλονται διμοῦ, ἐπειδὴ εὑρίσκονται διμοῦ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν παραλλαγῶν ἐνὸς τοίου φαινομένου.

* * *

Καὶ ταῦτα μὲν θὰ ἥσαν εἰς ἀπλοὺς τρόπος ἔξετάσεως καὶ συγκρίσεως τῆς καταστάσεως. 'Ως ἴδεωδες δμως θὰ ἥτο—καὶ προούταθη τοῦτο—. Ἄν ἔξ δλων τῶν ἀνωτέρω ἡδυνάμεθα νὰ λάβωμεν τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ συμπτώματα (θνητικότητα π. χ. μέσον δρον πλεύτου, ἀριθμὸν ἀτόμων γνωριζόντων ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, ἔγκληματικότητα κοκ.), τὰ μεταβάλωμεν εἰς ἀριθμοὺς-δείκτας, καὶ ἔπειτα τὰ δλοκληρώναμεν εἰς ἔνα συνθετικὸν ἀριθμὸν-δείκτην. 'Άλλ' ὡς εὐκόλως ἔννοοῦμεν, καὶ ἂν ἀκόμη παρεκάμπτωμεν δλας τὰς σχετικὰς στατιστικὰς δυσκολίας μιᾶς τοιαύτης ἐπεξεργασίας, ὁ συνθετικὸς οὗτος δείκτης δὲν θὰ εἴχε δυστυχῶς μεγάλην ἀξίαν, διότι αἱ κινήσεις τῶν διαφόρων δεικτῶν, ἔξ δων προκύπτει ἐκεῖνος δὲν ἔχουν τὴν ἴδιαν σημασίαν, ἀφ' οὐ καὶ ἡ μεγαλειτέρα ἀνάπτυξις τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ προκύ-

(1) κατὰ τὸν τύπον τοῦ Bravais $r = \frac{\Sigma (xy)}{N \sigma_x \sigma_y}$

πτει ἐκ τῆς ταῦτοχρόνου αὐξήσεως μερικῶν γεγονότων καὶ τῆς ἐλαττώσεως ἄλλων.

‘Ανωτέρῳ εἰδομεν, ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς ἀποτελοῦν μίαν ἄλυσιν, τῆς ὁποίας ἔστω καὶ εἰς κρίκος νὰ μὴ δύναται νὰ κινηθῇ χωρὶς νὰ διακυμανθοῦν καὶ δῆλοι οἱ ἄλλοι. ‘Εάν δ’ ἀληθεύῃ τοῦτο, θὰ ἥτο δυνατὸν κατ’ ἀρχὴν νὰ λαμβάνωμεν ἐν μόνον φαινόμενον, κατὰ τ’ ἄλλα χαρακτηριστικὸν, ὡς συμπέρασμα τοῦ χαρακτηρισμοῦ καὶ τῆς ὅλης συγκρίσεως τοῦ πολιτισμοῦ.

Πράγματι προούταθησαν τοιοῦτοι δεῖκται μοναδικοί. Κατὰ πόσον ὅμως ἦ ἐκλογὴ τούτων ἥτο ἐπιτυχὴς ὡς ἕδωμεν εὐθὺς ἀμέσως κατωτέρῳ.

‘Ἐν τῇ δοξασίᾳ, ὅτι δύνανται νὰ γγωίσουν ἐν τῇ συχνότητι ἐνὸς τύπου ἐγκληματικότητος (καὶ εἰδικῶς τοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς βίας: φόνος, δολοφονία κτλ.) τὸν ἀντικατοπτρισμὸν τῶν διαφόρων κατηγοριῶν τῆς ζωῆς, τῶν ἀπαρτίζουσῶν τὸν πολιτισμόν, ἐπιφένεινε ὡς δεῖκτης τῷ ποσοστὸν τῆς ἐγκληματικότητος. Γνωρίζομεν, ὅτι αἱ τοπικαὶ μεταβολαὶ τῆς βιαίας ἐγκληματικότητος (ἀριθμὸς φόνων, δολοφονιῶν, κακώσεις βίαιοι, πυρκαϊαὶ ἐξ ἐκδικήσεως) εἴνε κατ’ εὐθεῖαν ἀνιίστροφος τοῦ βαθμοῦ ἐξαπλώσεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ πλούτου. Τὸ ἕδιον δὲ διαφαίνεται, ὅταν ἐξετάσωμεν τὴν διαδοχὴν τῶν ἑτῶν: ἐνῷ ὁ νεώτερος πολιτισμὸς μᾶς δεικνύει μίαν διαρκῆ ὑψωσιν τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὑλικῆς ζωῆς καὶ μίαν ἀενάως αὐξάνουσαν ἐξαπλωσιν τῆς μορφώσεως τείνει νὰ ἐπιφέρῃ μίαν προοῦσαν ἐλάττωσιν τῶν σοβαρωτέρων μορφῶν τῆς αἵματηρᾶς ἐγκληματικότητος. ‘Ἄλλ’ ὅταν ἐξετάσωμεν βαθύτερον τὰ ζητήματα θά ἕδωμεν, ὅτι ἡ ἐγκληματικότης, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ, τείνει μόνον **ν' ἀλλάξῃ μορφὴν**: ἀπὸ ἐγκληματικότης ἐπὶ τῇ βάσει βίας, γίνεται ἐγκληματικότης ἐπὶ τῇ βάσει ἀπάτης, δόλου, δπως π. χ. τὴν βλέπομεν συχνότατα εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ἐνῷ ἡ βιαία μορφὴ ἀφθονεῖ εἰς τὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα. ‘Αφίνομεν κατὰ μέρος τὰς δυσκολίας, τὰς καθαρῶς στατιστικῆς φύσεως, ὡς καὶ τὰς ἀνυπερβλήτους σχεδὸν δυσχερείας μᾶς διεύνοῦς συγκρίσεως τῆς ἐγκληματικότητος ὡς ἐκ τοῦ διαφόρου τρόπου τῆς καταγραφῆς αὐτῆς εἰς τὰ διάφορα Κράτη. Εἰς ταύτας προστίθενται καὶ νέαι δυσκολίαι. Γνωρίζομεν π. χ. ὅτι ὁ σχηματισμὸς τῶν μεγάλων πόλεων, τόσον ἔντονος κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα ἀπανταχοῦ τῶν Κρατῶν, ἐντείνει κατ’ ἀρχὴν τὰς ἐκδηλώσεις ὧρισμένων φαινομένων, προσιδιαζόντων τῷ νεωτέρῳ πολιτισμῷ (πλοῦτος κτλ.), ἀλλὰ ταῦτοχρόνως δημιουργεῖ καὶ τὴν μάστιγα ἐκείνην τῆς μεγαλουπόλεως, ἣν οἱ Γάλλοι ἀποκαλοῦν «basse pègre» (ὅλα τὰ λαθρόβια στοιχεῖα), ἡ δοπία, φύσει ἀγομένη ὑπὸ τῆς βίας, πλειστάκις ἀεργος καὶ νῆστις, τείνει νὰ ὑψώσῃ εἰς τὰς μεγαλουπόλεις τὸ ποσοστὸν τῆς αἵματηρᾶς ἐγκληματικότητος. ‘Η ἐκλογὴ ἀρα τοῦ δείκτου «ἐγκληματικότης» δὲν μᾶς δόδηγει εἰς τὸν σκοπόν.

‘Ως δείκτης περαιτέρῳ προούταθη ἡ **θνητιμότης**, ἡ δοπία κατὰ τὰς κλασικὰς μελέτας τοῦ Sundbärg καὶ Ἰδίᾳ τοῦ Ru-

bin (1) πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ τὴν γονιμότητα $\left(\frac{\Theta}{\Gamma} \text{ ή } \frac{\Theta^2}{\Gamma} \text{ ή } \text{κάλλιον } \frac{\Theta}{\sqrt{\Gamma}} \right)$

Ἡ θνητικῆς εἶνε βεβαίως, καὶ μᾶλιστα πρωτίστως, ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τῶν ὑλικῶν ὅρων τῆς ζωῆς, ἐξ ὧν ἔξαρτῶνται καὶ οἱ ὑγιεινολογικοὶ ὅροι. Ἱσως δυνάμεθα νὰ τὴν παραδεχθῶμεν καὶ ὡς κατοπτρίζουσαν τούς ὅρους τῆς πνευματικῆς ζωῆς, καὶ εἰδικῶς τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως⁽²⁾. Ἀλλὰ θὰ ἡδυνάμεθα μέσω αὐτῆς νὰ διαφωτισθῶμεν περὶ τῆς ἡθικῆς ζωῆς; Ἐσφαλῶς ὅχι παρὰ τὰς ἔξεζητημένας ἀπόψεις μερικῶν ἐπιστημόνων καὶ παρὰ τὸ πολὺ ἀδριστὸν οητὸν τοῦ J. J. Rousseau: «l'hygiène est moins une science qu' une vertu!» Ἀφίνομεν ὅτι οὐδὲν μᾶς φανερώνει, ἔστω καὶ ὑπὸ τὰς καλλιτέρας συνθήκας περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς δργανώσεως. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως ἡ θνητικότης δὲν μᾶς φανερώνει πολλὰ πράγματα. Ἔν πρώτοις δὲν γνωρίζουμεν ποτὲ μὲ τὸν ἀριθμὸν τῆς θνητικότητος, ἔστω καὶ τὸν τελειότερον, πόσον μέρος τῆς ἐλαττώσεως δρφείλεται εἰς τὴν ἔξαλεψιν τῶν ἀξόων αἰτιῶν τοῦ ἔξω κόσμου, τοῦ περιβάλλοντος, καὶ πόσον εἰς τὴν καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἐπανέχει τῆς ἀντιστάσεως αὐτῶν τούτων τῶν δργανισμῶν τῶν ἀτόμων ἀρα εἶνε ἀριθμὸς, ὃστις δὲν ἀποδίδει μίαν ἀπλῆν κατάστασιν. Ἐπειτα γνωρίζουμεν καὶ μαθηματικῶς ἀπὸ τὰς κλασσικὰς μελέτας τοῦ Δανοῦ Στατιστικολόγου H. Westergaard⁽³⁾, ὅτι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν ἐλάττωσιν τῆς θνητικότητος καὶ δμως ἡ κοινωνία νὰ δρπισθοδρομῇ. Τοῦτο δὲ εἶνε σπουδαιότατον, καθότι πολλοὶ ἔλαβον τὴν θνητικότητα καὶ ὡς δείκτην τῆς ὑπεροχῆς τοῦ πολιτισμοῦ. Πάντως ἡ θνητικότης μόνον ἐν τμῆμα τῆς δμαδικῆς ζωῆς ἀντικατοπτρίζει καὶ συνεπῶς δὲν θὰ ἥτο δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς γενικὸς δείκτης.

Καὶ τῶρα ἂς ἵδωμεν καὶ τὸν προταθέντας μοναδικοὺς δείκτας διὰ τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν πρόοδον ἐνὸς πολιτισμοῦ:

Πρωτίστως ἂς ἵδωμεν, ἀν ἡ προταθεῖσα ὡς δείκτης μόρφωσις δύναται νὰ θεωρηθῇ καθ' ἔαυτὴν ὡς σύμπτωμα τῆς βελτιώσεως τῶν διαφόρων ὅρων τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων τῶν ἀποτελούντων τὴν κοινωνίαν. Οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ, ὅτι εἶνε δείκτης τῶν ὑλικῶν ὅρων τῆς ζωῆς, γνωστοῦ ὄντος, ὅτι δπον τὸ standard of life ηὑξημένον, ἐκεὶ καὶ ἡ μόρφωσις πλέον ἔξηπλωμένη, εἰς βαθμὸν μᾶλιστα νὰ παραδέχεται τις σχέσιν μεταξὺ τῆς ὑλικῆς εὐεξίας καὶ μεγάλειτέρας ἀποδώσεως τῆς διανοίας. Θὰ ἡδυνάμεθα δμως νὰ παραδεχθῶμεν σχέσιν μεταξὺ τῆς καταστάσεως τῆς μορφώσεως καὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἡθικῆς ζωῆς; Ἀνέκαθεν ἡθικήσεν ὁ ἄνθρωπος νὰ πιστεύῃ τοῦ-

⁽¹⁾ M. Rubin «A measure of civilisation».

⁽²⁾ E. Cauderlier: «Les lois de la population».

⁽³⁾ Westergaard: «Die Lehre von der Morbidität und Mortalität».

το, οἱ ἀρχαῖοι δοῦλοι τῆς Ελληνες ἐθεώρουν μόνον τὸν σοφὸν ὃς ἐνάρετον (1). Ἐξ ἑναντίας σήμερον οἱ ψυχολόγοι, ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ σημείου τῆς σχέσεως μεταξὺ «διανοίας» καὶ «ἡθικῆς ἐννοίας» ἔχουν ὅλως ἀντιμέτεον ιδέας, παραδεχόμενοι μάλιστα μίαν ἀντινομίαν μεταξύ τῶν δύο κατηγοριῶν: μεγάλη ἀνάπτυξις τῆς μορφώσεως καὶ τῆς δημιουργικῆς διανοίας παραπλεύρως εἰς μίαν πραγματικὴν πτωχείαν ζωῆς συναισθηματικῆς καὶ ἡθικῆς ἢ καὶ ἀντιστρόφως. Ο Th. Ribot (2) διμερεῖ διεξοδικῶς περὶ αὐτῶν. Ἄλλα καὶ διάσημοι Ψυχίατροι ἀπέδειξαν πόσῳ συχνὰ ἡ ἡθικὴ πόρωσις ἢ ἡ διαστροφὴ τῆς ἡθικῆς ἐννοίας δύνανται νὰ συνωδεύουν τὰς πλέον ὑψηλάς μορφὰς καὶ ἐκδηλώσεις τῆς διανοίας καὶ μεγαλοφυΐας. Τὸ παραδείγματα τῶν διασήμων ποιητῶν Verlaine, Beaujelaire, O. Wilde κτλ. εἶναι γνωστὰ τοῖς πᾶσι. Υπῆρξε ἐπίσης ποτὲ αὐτὸν πλουσιώτερος εἰς φῶτα ἀπὸ τὴν τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ὅμως τόσῳ δλίγον ἔξυψωμένος ἡθικῶς; Ἐξυπονοεῖται βεβαίως, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ μορφώσεως καὶ ἡθικῆς.

Μόνον τοῦ συμπτώματος «μόρφωσις» μὴ δυναμένου νῦν ἀντικατοπτρίζει ὅλας τὰς κατηγορίας τῶν φαινομένων τοῦ πολιτισμοῦ, θὰ ἦτο ἵσως δυνατὸν νὰ σχηματίσωμεν ἔνα, ἔστω καὶ πολυπλοκότερον, δείκτην, ὁ δποῦδες θὰ ἔτεινε νὰ περιλαβῇ ἐντὸς τῶν δεδομένων τῆς μορφώσεως καὶ ἄλλας ἐκδηλώσεις ἐπίσης τῆς διανοίας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς «πνευματικῆς παραγωγῆς» δηλ. τῆς ποστήτος τῆς παραγωγῆς ἔργων φιλολογικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν, καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνθρώπων τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τοῦ ταλάντου. Ως ἀναφέραμεν ἡδη καὶ ἀνωτέρῳ ἔργασίαι τοιαῦται ἐγένοντο ὑπὸ τῶν A. de Cantolle (3), Odin (4), P. Jacoby (5), J. Mc Cattell (6) καὶ ἰδίᾳ τοῦ Francis Galton (7). Οὗτοι, ὡς γνωστόν, ἐμελέτησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνδρῶν τῶν διαπρεψάντων ἐν τοῖς γράμμασι, ταῖς τέχναις καὶ ταῖς ἐπιστήμαις, ἀφ' οὗ ἔξήτασαν χωριστά τοὺς διαφόρους αἰῶνας, τὰς διαφόρους κοινωνικὰς τάξεις, θρησκείας, διάφορα μέρη τῆς αὐτῆς χώρας, ἐν τῷ χρόνῳ καὶ εἰς τὰ διάφορα ψυχικὰ καὶ κοινωνικὰ στρώματα. Καὶ αὐτὸς ὁ διάσημος Βέλγος Στατιστικολόγος A. Quetelet (8) ἡθέλησε νὰ μετρήσῃ, δις γνωστόν, στατιστικῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν διασήμων ἔργων τῶν διαφόρων συγγραφέων κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τοῦ βίου των. Ἄλλα, τέλος, μήπως δὲν ὑπῆρξαν καὶ δὲν ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν Εὐρώπῃ Λαοί, ὅπου ἡ

(1) Πλάτωνος: «Πρωταγόρας».

(2) Th. Ribot: «Psychologie des sentiments».

(3) A. de Cantolle: «Histoire des sciences et des savants».

(4) A. Odin: «La genèse des grands hommes».

(5) G. Jacoby: «Études sur la sélection».

(6) M. Cattell: «A statistical study of eminent man».

(7) Francis Galton: «Hereditary genius».

(8) A. Quetelet: «Sur l'homme» καὶ «Physique sociale».

μόρφωσις είνε δλίγον διαδεδομένη καὶ ὅμως ὅπου παρατηροῦνται μεγάλαι διάνοιαι;

Τέλος κατέφυγον καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἀλτρουϊσμοῦ, τὸν ὅποιον ἡ θελησαν νὰ μεταχειρισθοῦν ὡς δείκτην τῆς ὑπεροχῆς καὶ προόδου ἥ διπισθοδομήσεως τοῦ πολιτισμοῦ. Είνε βεβαίως γεγονὸς ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ διαμόρφωσις τῶν ἀλτρουϊστικῶν αἰσθημάτων σημαίνει βελτίωσιν τῶν δλίγον τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας, καθότι ὁ ἀλτρουϊσμὸς μόνον δλίγον κατ’ δλίγον καὶ ἐν μέσῳ μεγίστων δυσκολιῶν ἀναπτύσσεται παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκ τοῦ ἀταβιστικοῦ ἀρχικοῦ ἔγωγεσμοῦ. 'Ο ἀλτρουϊσμός, ἀποτελῶν τὰ ἀνώτερα καὶ εὐγενέστερα στρώματα τοῦ ψυχικοῦ μας «εἶναι», ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὸν σεβασμόν, τὴν ἀρετήν, τὴν εὐσπλαχνίαν, καὶ διδάσκει εἰς τοὺς ζῶντας τὸ θάρρος καὶ τὸ καθῆκον τῆς θυσίας ὑπὲρ τῆς εὐτυχίας ἐπερχομένων γενεῶν. 'Εξ οὗ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ συναισθήματος τούτου παριστᾶ τὴν ὑψηλοτέραν φάσιν μιᾶς διαρκοῦς ἔξελλεως. 'Αλλὰ ταῦτα πάντα είνε δυστυχῶς ὥραιαι ἔννοιαι, ἀδριστοί, ἀσύλληπτοι, καὶ δὲν είνε δυνατὸν νὰ μετρηθοῦν, παρ’ ὅλας τὰς προσπαθείας τῆς ἴδρυσεως μάλιστα, ὡς εἴπομεν, καὶ εἰδοκῆς Στατιστικῆς (1).

Τὸ μόνον σύμπτωμα, δπερ δὲν θὰ ἐγέννηται ἵσως ἀντιρρήσεις είνε ἡ ἐπαύξησις τῆς ζωῆς καταστάσεως δηλ. ἡ ἐξύψωσις τοῦ ζωικοῦ ἐπιπέδου τῆς ζωῆς: αὔξησις πλούτου, πολλαπλασιασμὸς καταναλώσεων—εἶροντάτη συμμετοχὴ ὅσῳ τὸ δυνατὸν μεγαλειπέρων μαζῶν λαοῦ εἰς διασκεδάσεις καὶ ψυχαγωγίας, αὔξησις τῆς παραγωγῆς μέ τὴν δυνατὴν μικροτέραν προσπάθειαν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων—μεγάλῃ διάσωσις τῶν εὐκολιῶν τῆς ζωῆς ὡς π.χ. τῶν μεταφορῶν καὶ τῶν συγκοινωνιῶν, βελτίωσις καὶ χρησιμοποίησις ὑφ’ δλίγον τοῦ φωτισμοῦ, θερμάνσεως, ὑγιεινῆς κατοικίας καὶ ἐνδυμασίας κ.τ.λ. 'Αλλὰ καὶ τοῦτο ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς τὴν ζωὴν καὶ μόνον ἐμμέσως εἰς τὰς ἄλλας καταστάσεις τοῦ βίου.

'Ἐν συμπεράσματι βλέπομεν λοιπόν, ὅτι εἰς μοναδικὸς δείκτης τοῦ βαθμοῦ δλίγον τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ὑπεροχῆς ἥ διπισθοδομήσεώς του δὲν είνε δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ. Κατὰ συνέπειαν θὰ προστέχωμεν διὰ τὴν σύγχρισιν πάντοτε εἰς περισσοτέρους δείκτας, καὶ δὴ, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν:

'Η αὔξησις τῆς καταναλώσεως καὶ τοῦ πλούτου ὡς καὶ ἡ ἐλάττωσις τῆς θνητισμότητος δ’ ἀποτελοῦν τοὺς δείκτας τῆς ὑπεροχῆς καὶ προόδου τῆς ζωῆς. 'Η ἐξάπλωσις τῆς μορφώσεως καὶ ἡ παραγωγὴ ἀνθρώπων μεγαλοφυῶν δ’ ἀποτελοῦν δείκτας διὰ τὴν πνευματικὴν ζωήν. 'Οσον διὰ τὴν ηθικὴν ζωὴν θὰ λαμβάνωμεν μόνον τὸ σύνολον τῆς ἐγκληματικότητος μὲ

(1) A. von Oettingen: «Die Moralstatistik» καὶ von Lexis: «Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerungs- und Moralstatistik».

ὅλας τὰς ὑποδιαιρέσεις τῆς. Σημειωτέον, ὅτι τοιουτορόπως οἱ δεῖκται μας θὰ συνέπιπτον ὅχι μόνον μέ σα περὶ πολιτισμοῦ εἶπον οἱ φιλόσοφοι καὶ ποιηταὶ ἀλλὰ καὶ οἱ ἱστορικοί(1).

* * *

Καὶ τώρα δύο σπουδαῖα ἔρωτήματα:

Ποῖοι εἰνε οἱ δροι, τοὺς δποίους δ ἄνθρωπος ὑποκειμενικῶς θεωρεῖ ὡς ἔξοχους ήτοι ὡς πλέον ἐπιθυμητούς,—καὶ ἀν ὑπαρχόντων τούτων, αἰσθάνεται, ἀντιλαμβάνεται δ ἄνθρωπος τὴν βελτίωσιν καὶ τὴν πρόοδον.

Μὲ τὸ πρῶτον ἔρωτημα φερόμεθα μοιραίως εἰς τὸ κύκλον τῶν αἰωνίων ὁνείρων τοῦ ἄνθρωπου, μὲ τὸ δεύτερον εἰσερχύμεθα εἰς αὐτό τοῦτο τὸ πρό-
βλημα τῆς ἐννοίας τῆς «εὔτυχίας». Τὰ ὄνειρα ταῦτα τὰ γνωρίζομεν δλοι καὶ τὰ περιέγραφαν οἱ ἀρχαῖοι τόσῳ ὥραῖνα ἴδιᾳ δ 'Ησιόδος(2), δ Πλάτων, ὁ
'Αριστοτέλης. Ἐφ δον θὰ ὑπάρχουν ἀνθρώπινοι ὑπάρχεις θὰ τρέχῃ δ νοῦς,
κατατριχώμενος ὑπὸ ἀγωνίας ἀναζητήσεως τῆς εὐτυχίας, πρός ὄνειρα, φροῦδα
πάντα καὶ ἀπατηλά, διότι—ἅς τὸ εἴπωμεν—ἡ βάσις τῆς ἐννοίας τῆς εὐτυχίας,
ὅπως τὴν ὄνειρεύεται ἀνέκαθεν δ ἄνθρωπος, εἰνε μία κατάστασις ὀκνηρίας!

Ἐπετελέσθησαν τόσαι ἀφάνταστοι πρόοδοι, ἡ εὐμάρεια τῆς ζωῆς ἔγινε τόσον αἰσθητὴ καὶ διεδόθη εἰς δλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα, ἡ ἐλευθερία εἰνε γενικὸν ἀγαθόν, ἡ μόρφωσις ἔξηπλώθη καὶ ἐγένετο προσιτὴ εἰς τοὺς πάντας, καὶ ὅμως!—οὐδεὶς θεωρεῖ σῆμερον τὸν ἕιαυτόν του εὐτυχῆ, διότι δὲν διατρέχει πλέον τὸν κίνδυνον, ὃς εἰς τὸ ἀπώτατον παρελθόν, νὰ γίνῃ δοῦλος, οὐδεὶς εἰνε εὐτυχῆς διότι ἔχει μεγαλειτέραν μόρφωσιν ἀπὸ τοὺς προγόνους του ἡ διότι δὲν διατρέχει νὰ καῇ ξῶν ἐπειδὴ εἴπε μίαν ἀλήθειαν, οὐδεὶς αἰσθάνεται τὸν ἕιαυτόν του εὐτυχισμένον διότι γίνεται δικαιότερος καὶ ξῆ ἐναρέστως, ὅπως οὐδεὶς εἰνε δλιγάτερον δυστυχῆς διότι δὲν εἰνε ἔγκληματίας!

Τὰ αἴτια τούτου εἰνε πολλά. 'Η αὐξησις τῆς ὑλικῆς εὐεξίας, ἡ ἔξιψωσις τοῦ ἐπιπέδου τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως κτλ. εὐρύνουν, πολλαπλασιάζουν καὶ γεννοῦν δενάρως νέους κύκλους ἐπιθυμῶν καὶ συνεπῶς καὶ νέας ἐκ τούτων ἀγωνίας. Αἱ βελτιώσεις πράγματι δέν πραγματοποιοῦνται παρὰ ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς ἴδιας Κοινωνίας, ἐνῷ, κατὰ βάθμος, τὰ γεγονότα καὶ αἱ συνθῆκαι παραμένουν τὰ ἴδια. 'Οσφ περισσότερον τελειωτέρα η Κοινωνία, τόσῳ περισσότερον ἔπειρε τὸ ἀιώμον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν τεράστιον τεχνητὸν μηχανισμὸν αὐτῆς καὶ νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς δλας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς. 'Η πρό-

(1) Οὕτως ὁ Gibbon εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς προόδου ἔδιε τοὺς ἔξῆς δείκτας «τὸν πλοῦτον, τὴν εὐτυχίαν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀρετήν».

(2) 'Ησιόδου «Ἐργα καὶ Ήμέραι» σίχει 111—120.

δος δὲ ἀφεώρα ἐν γένει οὐχὶ εἰς τὴν εὐζωίαν τοῦ ἀτόμου ἀλλ᾽ ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς Ὀλότητος, εἰς βάρος ἀκόμη τοῦ ἀτόμου. Ὁχι βεβαιώσθι ὃ πολιτισμὸς εἶνε ἔχθρος τοῦ ἀτόμου ἢ ὅτι τῷ παρεσκεύασε τὴν δουλείαν ἢ ὅτι ὃ ἄνθρωπος θὰ γίνῃ εὐτυχῆς ἐγκαταλείπων αὐτὸν καὶ ἐπιστρέφων κατὰ τὸ δόγμα τοῦ μεγάλου J. J. Rousseau εἰς τὴν φύσιν. Ἀλλὰ τότε μόνον ὃ ἄνθρωπος θὰ σκέπτεται ἄλλως, διαν παύσῃ νὰ ἐκμηδενίζῃ ὃ ἕδιος τὴν ἐπιθυμίαν τῆς εὐτυχίας διὰ τῆς προβολῆς της εἰς ἄλλους κόσμους —ῶν βάσις εἶνε ἡ ὀκνηρία—, ἔχων ὑπ' ὅψιν, ὅτι μόνον ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ αἰώνιᾳ κατακτήσει τοῦ καλοῦ ἐγκείται ἡ ἀληθὴς εὐτυχία, ηὗτις εἶνε καὶ ὃ βιθύτερος καὶ τελικὸς σκοπὸς τοῦ πολιτισμοῦ.
